

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ РЕАЛІЗМ ДЮРКГАЙМА В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ КРИЗ

Тарадай О. Л.

аспірант кафедри філософії

*Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Постановка проблеми і мета дослідження. Девіантна поведінка, осмислена з позицій соціального реалізму Еміля Дюркгайма, постає не як індивідуальна патологія, а як прояв напруження між нормами колективної свідомості та умовами соціального середовища. В періоди соціальних криз, воєнних станів, травматичних колективних переживань, коли моральні межі спільноти змінюються швидше, ніж інституції встигають адаптуватися виникають складні соціальні явища які потребують вивчення та пояснення. У таких умовах девіантність набуває рис адаптаційної реакції, а не лише соціального відхилення. Важливою невирішеною проблемою залишається питання того, як саме змінюється механізм регуляції поведінки в ситуаціях глибокого соціального зламу. Теорія аномії Мертона вже показала, що структурний дисбаланс між цілями та доступними засобами породжує девіантну поведінку [1]. Проте подальші дослідження, зокрема Гірші [3] та Меснера з Розенфельдом [4], підкреслюють, що первинним джерелом девіації може бути не лише ціннісний конфлікт, а й ослаблення соціальних зв'язків – від сімейних до громадянських. У сучасному контексті, за спостереженням Агню [5], девіантність виникає також як наслідок емоційної напруги, фрустрації та неможливості знайти соціально прийнятні способи адаптації. Феномен девіації нерозривно пов'язаний з аномічними станами суспільства. Соціальна фрагментація, зниження рівня довіри, переживання колективної тривоги й порушення відчуття належності провокують форми поведінки, які виходять за межі нормативного порядку.

В українських реаліях повномасштабної війни ці проблеми проявляються особливо гостро, оскільки звичні соціальні механізми підтримки та ідентичності зазнають надмірного навантаження, а індивід опиняється у ситуації моральної та екзистенційної невизначеності.

Мета дослідження. Здійснити соціально-філософський аналіз девіантної поведінки в контексті мета-теорії соціального реалізму

Еміля Дюркгейма, показати, як сучасні та класичні концепції аномії, соціального контролю та емоційної напруги дозволяють пояснити трансформації поведінки індивіда у кризових суспільних умовах, а також визначити, яким чином воєнна ситуація в Україні актуалізує проблему девіантності як прояву соціальної дезінтеграції й водночас пошуку нових адаптивних форм солідарності.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше теоретичним вихідним пунктом вважають концепцію аномії Роберта Мертона, який у класичній статті *Social Structure and Anomie* (1938) запропонував ідею про структурний розрив між соціально схваленими цілями та доступними інституціоналізованими засобами їх досягнення [1].

Розвитком цієї логіки стала теорія диференційованих можливостей Річарда Клоуарда та Ллойда Оліна, викладена у праці *Delinquency and Opportunity* (1960) [2]. На відміну від Мертона, вони показали, що девіантні практики не виникають хаотично – вони обумовлені тим, які саме можливості доступні в конкретному соціальному середовищі. У філософському сенсі це означає: девіантність є не відхиленням у природі людини, а наслідком її вбудованості у певну конфігурацію соціальних відносин.

Інший нормативний вимір проблеми сформував Тревіс Гірші у праці *Causes of Delinquency* (1969), у якій було висунуто теорію соціального контролю [3]. Він довів, що девіантна поведінка не потребує спеціального пояснення – пояснення потребує радше її відсутність. Якщо зв'язки індивіда зі спільнотою міцні, девіація не виникає; якщо вони послаблені, відхилення стають імовірними. Гірші зосереджує увагу на мікросоціальних механізмах, показуючи, що саме руйнування соціальних прив'язаностей створює ситуацію аномії на рівні окремої особистості.

Переосмислення структурних чинників девіації продовжили Стівен Меснер і Річард Розенфельд. У праці *Crime and the American Dream* (1994) вони розвинули мертонівську ідею, доводячи, що аномію спричиняє культурний тиск на досягнення успіху за будь-яку ціну, у поєднанні зі слабкістю інституцій, покликаних забезпечити справедливі шанси [4]. Вони показали, що напруження між економічними пріоритетами та моральними зобов'язаннями стає постійним джерелом девіантної поведінки. У філософському ключі це означає: девіантність не є приватною рисою, а відображає структурні пріоритети суспільства, його моральну ієрархію та конфлікти між цінностями.

Значущим кроком у розвитку цієї традиції стала праця Роберта Агню *Pressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory* (2006) [5], у якій девіантність пояснюється не лише структурними перешкодами, а й емоційними механізмами – фрустрацією, розчаруванням,

неможливістю контролювати життєві обставини. Агню підкреслює, що реакція на напругу може бути як конструктивною, так і руйнівною, залежно від того, якими соціальними ресурсами володіє індивід.

Мертон показав, що джерело девіації приховане у структурних розбіжностях між культурно визначеними цілями й доступними засобами їхнього досягнення [1]. Іншими словами, суспільство може одночасно вимагати успіху та не забезпечувати умов для його реалізації, що створює моральну напругу, спрямовану або на адаптацію, або на відхилення. Подальший розвиток цієї логіки у теорії Клоуарда та Оліна розширив аналіз девіантності, впровадивши поняття «диференційованих можливостей» [2]. Вони довели, що навіть девіантні шляхи вимагають певного доступу до ресурсів – контактів, моделей, статусів. Отже, соціальне середовище не просто створює напругу; воно також окреслює спектр доступних відхилень. Саме це зближує теорію девіантної поведінки з соціально-філософською проблематикою структури влади, нерівності та моральної легітимності суспільного порядку.

Натомість Гірші звернув увагу на іншу грань проблеми – слабкість соціальних зв'язків [3]. Його концепція показує, що поведінкові відхилення виникають тоді, коли індивід утрачає почуття приналежності до спільноти. В умовах слабких зв'язків індивід фактично «десоціалізується», а соціальний порядок перестає бути внутрішнім моральним орієнтиром. Ця теза стала важливою основою для інституційної критики, здійсненої Меснером і Розенфельдом, які уявили сучасне суспільство як простір конкуренції між економічними імперативами та моральними нормами [4]. На їхню думку, саме домінування індивідуалістичної культури досягнення та ослаблення інституцій, що забезпечують соціальну рівність, породжує системну аномію. Агню, наголошує, що девіантна поведінка часто має корені у фрустрації, втраті контролю над життям та накопиченні негативних переживань [5]. У ситуації глибокого суспільного стресу, втрати нормативної визначеності й руйнування звичних соціальних інститутів питання аномії та девіації набувають особливої гостроти.

У цьому сенсі структурна логіка Мертон про розрив між культурними цілями та доступними засобами їх досягнення пропонує продуктивний інструмент пояснення поведінкових зсувів в умовах війни [1]. Значна частина населення пережила втрату соціальних ролей, зміщення життєвих траєкторій та руйнування усталених шляхів самореалізації, що створює передумови для зростання девіантних адаптацій. Дизбаланс між суспільними очікуваннями – бути “стійким”, “продуктивним”, “корисним” у загальному спротиві – та реальними можливостями людей в умовах переміщення, втрат чи психологічних

травм формує емоційний та ціннісний тиск, який Мертон описував як напруження соціальної структури. Водночас руйнування локальних спільнот, втрата контролю над територіями та вимушена міграція створюють “вакуум можливостей”, у якому девіація може ставати способом адаптації до невизначеності [2].

Висновки Узагальнюючи, можна сказати, що аномія та девіантна поведінка в умовах війни не є простими ознаками соціального розпаду. Вони відображають не стільки руйнування суспільства, скільки його глибинну перебудову.

Девіантність виникає там, де суспільство переживає структурний дисбаланс, де порушується зв'язок між соціальними нормами та можливостями їх реалізації, а моральна інтеграція не встигає оновлюватися відповідно до нових викликів. У цьому сенсі девіантна поведінка виступає не винятком, а індикатором змін.

В теорії соціального реалізму саме суспільство є джерелом моральної регуляції, тому будь-який розрив між індивідом і соціальною структурою набуває філософського виміру – це криза взаємності між особою та колективом. Війна радикально трансформувала соціальну інтеграцію, поєднавши високу моральну мобілізацію із водночас глибокими переживаннями невизначеності, втрат і травм. Девіантна поведінка у таких умовах постає не як відмова від норм, а як спроба зберегти внутрішню рівновагу за відсутності звичних соціальних орієнтирів.

Література

1. Merton, R. K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3, No. 5. P. 672–682.
2. Cloward, R., Ohlin, L. Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs. New York : Free Press, 1960. 268 p.
3. Hirschi, T. Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press, 1969. 309 p.
4. Messner, S. F., Rosenfeld, R. Crime and the American Dream. Belmont, CA: Wadsworth Publishing, 1994. 130 p.
5. Agnew, R. Pressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory. Los Angeles : Roxbury Publishing, 2006. 238 p.